

Скурко П.Д.
ДЗЁННІКІ БРАНІСЛАВА ШПАКОЎСКАГА:
ШТОДЗЁННАСЦЬ БЕЛАРУСКАЙ МОЛАДЗІ ПАЧ. 1940-х гг.

Дзённікі Браніслава Шпакоўскага (30.11.1921–21.03.1945), жыхара мястэчка Самахвалавічы (Мінскі раён), – унікальная і вельмі каштоўная крыніца па гісторыі 1940–1942 гг. на Беларусі. Малады чалавек падрабязна занатоўваў падзеі асабістага і грамадскага жыцця, дзякуючы чаму можна прасачыць успрыняцце гістарычных падзей іх непасрэднымі ўдзельнікамі і сведкамі (самім Браніславам, яго сям’ёй, сябрамі). Падчас вайны аўтар дзённікаў хаваў іх у коміне ў тайніку, які быў знойдзены ў 1970 г., пасля чаго дзённік быў перададзены сваякамі музею ДУА “Самахвалавіцкая сярэдняя школа”, дзе ён і захоўваецца [8, с. 4]. Узгадка пра Б. Шпакоўскага прысутнічае ў кнізе “Памяць” Мінскага раёна, але звесткі, пададзеныя ў ёй, састарэлі [5, с. 452]. Дзённік (і біяграфія яго аўтара) быў часткова апублікаваны ў 2010 г. у газеце “Звязда” В. Мядзведзевай [6; 7], акцэнт у публікацыі быў зроблены на позніх запісах патрыятычнага зместу.

Тры дзённікі: за 1940, 1941, 1942 гг. – з’яўляюцца дакументам, які пралівае святло на перадаваенную і ваенную паўсядзённасць беларускага мястэчка. Сам аўтар дзённікаў не перажыў вайну: прыняў рашэнне сыходзіць у партызаны, але не паспеўшы здзейсніць задуманае, быў арыштаваны ў сакавіку 1943 г. як партызанскі сувязны і трапіў у канцлагер “Равенсбрук” у горадзе Барт, дзе памёр ад запалення лёгкіх [8, с. 4]. Дзённік Б. Шпакоўскага ў нейкім сэнсе параўнальны з дзённікамі беларуса з Калінкавічаў Кастуся Ярмілава [4, с. 266–269], а таксама Ганны Франк з Нідэрландаў, Тані Савічавай з Ленінграда – усё гэта непасрэдныя сведчанні “пасіўных” удзельнікаў вайны, не змененыя і не рэдагаваныя пазней. Яны істотна адрозніваюцца ад успамінаў, пакінутых “дзецьмі вайны” ў эміграцыі або ў пасляваеннай БССР. Дзённік Шпакоўскага вылучаецца тым, што закранае не толькі ваенны час, але і папярэдні год.

У першым яго дзённіку прасочваецца паўсядзённасць маладога местачкоўца ў 1940 г., што складалася з вучобы (школа ўспрымалася юнакамі як адпраўная пляцоўка для будучых дасягненняў), грамадскіх спраў (сходаў, рэдагавання школьнай газеты), дапамогі бацькам, адпачынку. Адною з асноўных тэм дзённіка з’яўляюцца міжасабовыя стасункі, адносіны з дзяўчынамі. “О чем может быть больше мыслей у 17–18-летнего юноши! Только это у него и на уме” [1, арк. 10 адв.–11].

Падрабязна апісаныя формы адпачынку моладзі: узімку каталіся на лыжах, у цёплы час ладзілі “бядседы”, прагулкі, танцы “в совхозе” (“хотя я, а также некоторые мои товарищи не танцуем, но все же посмотреть на других интересно”) [1, арк. 20 адв.]. Моладзь хадзіла ў кіно “в совхоз”; чытала кнігі (асабліва шмат сталі чытаць у пачатку вайны, не маючы іншых заняткаў); слухала радыё (“пріядя домой со школы, всё время отдаю исключительно для слушанья радио. По целым часам не отхожу от приемника. Забываю иногда, что надо учить уроки... Приходят слушать ко мне радио иногда Костя с Леником”). Чытанне ратавала ад нуды і ў першыя месяцы вайны, аднак карыстацца радыё ўжо не выпадала: “Хотел кое как смастерить радио..., так вышел указ, согласно которого лица слушающие радио будут подвергаться расстрелу” [2, арк. 34].

Значная ўвага ў дзённіку нададзена апісанням святаў. У 1940 г. святы пачыналіся з грамадскіх мерапрыемстваў у школе, саўгасе, клубе, падрыхтоўка да якіх вялася школьнікамі працяглы час. На 23 лютага – “годовщина советской армии” – вучні школы ставілі п’есу, рабілі святочны вечар. 8 сакавіка святкавалі больш нефармальна, Бронік заўважаў: “Женщины празднуют здорово свой праздник. Везде беседы, музыка, танцы. Хотя мы и мужчины, но также решили маленько подкутить. С ребятами сложились и немножко дригнули. Некоторые едва шли” [1, арк. 13]. Значнае свята – 1 мая, падрыхтоўка праграмы пачынаецца за месяц; школьнікі малююць “лозунги в школу, с/совет, артели” [1, арк. 27], што дазваляе ім перад святамі “подхалтурить монету” [1, арк. 49]. Святкаванне пачынаецца напярэдадні з урачыстага вечара ў клубе: “доклад, потом художественная часть, а потом и общие танцы”. 1 мая адбываецца нефармальнае святкаванне – “маёўка”: “взяли водки, вина и ушли в сад справлять маевку. Вернулись от туда только вечером. Сильно болела голова. Не пришлось никуда итти гулять”. Працяг свята – на наступны дзень: “езде веселье, смех, музыка, беседы” [1, арк. 27–28]. Яшчэ адным істотным святам для моладзі 1930–1940-х гг. быў дзень 7 лістапада – “когда можно будет пару дней забыть на учёбу и хорошенько погулять с друзьями” (святкаванне працягвалася 2 дні, да таго ж прыпадала на час канікул) [1, арк. 47]. Яно пачыналася 6 лістапада ўвечары з урачыстага даклада, працягвалася “мастацкай часткай” (песні, танцы, спектакль), а затым – “масавыя танцы”. 7 лістапада свята працягвалася ў клубе мастацкай самадзейнасцю малодшых школьнікаў і кінапаказам. Дзень сканчаўся агульным вучнёўскім святкаваннем у чыёйсьці хаце. “А затем все вместе пошли в совхоз гулять. Но не повезло: пришлось расходиться... по домам, ибо было здесь слишком много парней “под мухой” и танцы не ладились” [1, арк. 47]. Што цікава, новыя ўлады ў 1941 г. не ўсе святы змянілі: прыбралі камуністычныя,

дадалі рэлігійныя (Раство, Вялікдзень, Троіцу), аднак 1 мая засталася: “Нямецкія ўлады гэты міжнародны дзень рашылі ўсё ж адзначыць, хоць без урачыстасці”, – піша Бронік. Падобныя звесткі падае яго равеснік К.Ярмілаў з Калінкавіч: “1 Мая немцы такжэ прызднююць, толькі, не в чesць между народной солидарности, а, как они говорят, в чesть наступления лета, развития природы” [4, с. 268].

Ваеннай паўсядзённасці прысвечаныя два дзённікі: за 1941 і 1942 гг. Пачатак Вялікай Айчыннай вайны супаў з важнымі для Браніслава падзеямі: сканчэннем школы і паступленнем у ваеннае вучылішча. Пра наступленне вайны Браніслаў даведаўся ў цягніку у час вяртання з Ленінградскага вучылішча інструментальнай разведкі зенітнай артылерыі, куды паступіў і атрымаў дваццаць дзён канікул: “Складываем план нашей гульні дома. Едем в вагоне, смеемся... Вдруг настроение пало. Услыхали неприятную весть на станции Пушкино: говорят что Германия объявила войну Советскому Союзу. Сразу не верилось, но позже убедились, что это так... До самого Минска не пришлось доехать. Наш поезд начал обстреливать неприятельский самолет. Пришлось сойти в лес, а потом идти пешком домой” [2, арк. 32]. Кожныя некалькі дзён вайны ён робіць у дзённіку запіс, і можна прасачыць, як змяняецца яго стаўленне да савецкай улады, да ўлады немцаў. 28 чэрвеня нямецкія войскі ўступілі ў Самахвалавічы: “Только теперь я убедился, что Германия действительно сильная страна, что здесь действительно все механизировано. Нет ни одного германского солдата, чтобы шел пешком – все едут. И не случайно, что Красная Армия оказалась не способной дать бой немцам”. Тут жа Браніслаў даволі абыякава заўважае: “Пришел конец советской власти, которая существовала немного больше 20 лет” [2, арк. 32–32 адв.]. Асноўная праблема, якая хвалюе Броніка і яго сям’ю ў складзенай сітуацыі – безуладдзе: “Вся местная власть удрала. Творятся кругом беспорядки” [2, арк. 32 адв.]. 5 ліпеня хлопец з палёгкай зазначае: “Фронт отошел... Скоро должна наладиться кое-какая власть” [2, арк. 33]; 30 ліпеня: “Быстрее бы какая власть, быстрее бы взятыся за какое дело” [2, арк. 34 адв.].

З дзённіка бачна, з чаго складалася паўсядзённасць беларускай моладзі на акупаванай тэрыторыі падчас вайны. Напачатку гэта адсутнасць працы, адно “безвластие, тишина, скука...” [2, арк. 34]. Па нядзелях дазваляліся гуляння і танцы: “С каким нетерпением ожидаю я теперь воскресного дня!” – піша Браніслаў 17 жніўня [2, арк. 40]. Абавязкам моладзі было пачарговае начное дзяжурства “с милиционером местечка”. Паступова знаходзілася і праца: на млыне, на будоўлі моста, валцы лесу, у валасной управе; “хотел устроиться учителем в нашу местную школу, но не удалось, так как теперь слишком много учителей безработных с высшим образованием”, – зазначае Бронік у кастрычніку 1941 г. [2, арк. 47]. Тады ж штодзённыя патрэбы вымушаюць Браніслава вучыць нямецкую мову, “ибо знать иностранный какой-нибудь язык очень полезно” [2, арк. 47 адв.].

13 снежня 1941 г. аўтар робіць запіс: “Из газет (раней у дзённіку ўпамінаецца “Менская газета” – *аўт.*) сегодня узнал, что Америка вступила в войну с Японией... Весть довольно неприятная. Все шире и шире разгорается вторая всемирная война” [2, арк. 57 адв.–58]. У студзені 1942 г. пачынаюцца сумныя падзеі і ў асабістым жыцці Браніслава, а ваенная паўсядзённасць усё больш прыгнятае: “везде творятся ужасные картины... Не живешь, а гниешь...” [3, арк. 8]. У лютым 1942 г. у Самахвалавічах шырацца чуткі пра працоўную мабілізацыю моладзі, аднак Бронік пакуль не вельмі верыць чуткам і нават падсмейваецца з жанчын, якія “точно ничего еще не знают, а уже всхлипывают” [3, арк. 17]. Аднак ужо ў сакавіку чуткі становяцца сур’ёзнай навіной: “У соседних валасях уже паехалі... Але-ж куды паехалі, хто ведае? Адны кажуць у Германію, другія кажуць у Афрыку біцца з англічанамі, а суседка Марыля гаворыць зусім, што вязуць у пекла” [3, арк. 25].

3 красавіка 1942 г. значнае месца ў дзённым адводзіцца апісанню працы, начальнікаў, розных працоўных здарэнняў: “Без працы цяпер жыць немагчыма, бо могуць загнаць туды, дзе камар цялят пасе” [3, арк. 44] Каб пазбавіцца небяспекі вывазу ў Германію, Браніслаў уладкаваўся на працы на торфараспрацоўку, затым перавёўся на дарожныя работы – “няма больш дурных, каб ехаць на цяжкую працу дарэмна працаваць” [3, арк. 34 адв., арк. 42–43]. Працаваць можна было не штодзень; лёгка было звольніцца, лёгка ўзнавіцца на працы. Так, звольнены Бронік падрабляў продажам агуркоў на мінскім базары, а затым зноў уладкаваўся дарожным рабочым – бо “безработных пасылаюць у Мінск на пастройку аэрадрома” [3, арк. 79].

На прыкладзе дзёніка Шпакоўскага бачна трапінае ўздзеянне нямецкай прапаганды з яе заклікам да нацыянальных пачуццяў беларусаў. 3 11 сакавіка 1942 г. Браніслаў вырашыў весці дзёнік па-беларуску, каб “не забыць свайго роднаго беларускага языка... Праўда, пісаць буду такой мовай і такім правапісам, які я вывучаў у школе. Да такога правапісу і такой беларускай мовы, якая пачала існаваць толькі цяпер, за прыходам немцаў, я яшчэ не прывык і рабіў бы даволі многа памылак” [3, арк. 22].

3 канца красавіка 1942 г. у дзёніку пачынаюць з’яўляцца заявы ў духу савецкай прапаганды: “Немцы так старанна брэшучь аб сваіх перамогах, аб канчатковым разгроме Чырвонай арміі. Брашэцы, фашысты, але ваша пагібель немінуца” [3, арк. 32 адв.]. У гэты час на Міншчыне пачынаецца стварэнне партызанскіх брыгад, на акупаваную тэрыторыю пранікаюць савецкія газеты “За савецкую Беларусь”, “За свабодную Беларусь”, “Звязда” [9, с. 390, 436]. Напачатку нейтральна-насяржанае стаўленне да нямецкай адміністрацыі, абьякаваць да лёсу самахвалавіцкіх яўрэяў змяняецца на варожасць у дачыненні да новых уладаў. Адначасова Бронік наракае на настроі і паводзіны мясцовай моладзі: “Вайна... Усюды распуста... П’янікі, гульні, карцёж, розныя любоўныя гісторыі... Гэтаму многія з моладзі пасвяцілі цяпер сваё жыццё. Яны ўжо не вераць больш ні ў вошта лепшае... Гэтыя людзі ўпалі ў песімізм... Зусім быць адарванаму ад гэтай моладзі немагчыма, а таму і мне прыходзіцца ў некаторых выпадках (толькі ў некаторых выпадках!) падражаць ім... І ўсё гэта з-за такой цяперашняй нуды, нэндзы і беззання...” [3, арк. 81 адв.].

Прыкладна 3 чэрвеня 1942 г. у Браніслава і яго сяброў з’яўляецца ідэя сысці ў лес. Пра гэта сведчаць допісы пра таямнічае знікненне дзвюх дзяўчын, якія, пайшоўшы на вяселле, “прапалі безведама”, а потым выявілася, што “пайшлі ў партызаны” (“Зусім правільна паступілі. Такі доўг чэснага камсамольца”, – каментуе іх учынак Бронік [3, арк. 47]). А ўжо 25 чэрвеня ён зазначае: “І так. Рашылі: мы павінны пасвяціць жыццё за наша шчаслівае будучае, за наш народ, за нашу Радзіму... Чакаем таго моманту, калі мы зможам незаметна для нямецкіх уладаў і насельніцтва ўсе зарганізавацца і прыступіць к дзеянню” [3, арк. 50–50 адв.]. Прыняўшы рашэнне арганізаваць антыфашысцкі супраціў, самахвалавіцкія хлопцы паўсталі перад складаным выбарам: “Ніяк не можам рашыцца на тое, каб паступіць у паліцыю. Што-ж тады скажучь нашы бацькі... Што-ж тады скажа местачковае жыхарства? Усялякі падумае, што астаўся ў паліцыю толькі для сваёй нажывы...” [3, арк. 54 адв.]. У той жа час, праца ў паліцыі дала б хлопцам магчымасць атрымаць зброю, з якой можна было б сысці да партызанаў. З запісаў відаць, наколькі рознілася ўспрыманне грамадствам паліцыі і Корпусу Самааховы. З запісаў вынікае, што Бронік быў гатовы ахвяраваць гонарам і стаць паліцэйскім (але такога выпадку не прадставілася), аднак ён рашуча асудзіў стварэнне Корпусу Самааховы, магчыма, таму, што служба ў корпусе для местачковых хлопцоў падавалася адзінай альтэрнатывай адпраўцы ў Германію. Каментуючы навіны пра стварэнне Самааховы, Бронік піша: “Лепш памерці ў барацьбе з ворагам, чым быць яго рабом” [3, арк. 60–60 адв.].

Такім чынам, дзённікі сведчаць пра думкі і ідэі, што цыркулявалі ў беларускім грамадстве ў 1940–1942 гг., паказваюць штодзённыя клопаты і праблемы беларускіх месцічкоўцаў гэтага часу.

1. Дневник №1 на 1940 г. Б. Шпаковского. Краязнаўчы музей ДУА “Самахвалавіцкая сярэдняя школа”.
2. Дневник №2 на 1941 г. Б. Шпаковского. Краязнаўчы музей ДУА “Самахвалавіцкая сярэдняя школа”.
3. Дневник №3 на 1942 г. Б. Шпаковского. Краязнаўчы музей ДУА “Самахвалавіцкая сярэдняя школа”.
4. Памяць: Калінкавіцкі раён. Гіст.-дак. хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі / Рэд.-склад. Феранц В.Р. – Мінск: Ураджай, 1999. – 797 с.
5. Памяць: Мінскі раён. Гіст.-дак. хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі / Уклад. М.І. Курскі, Г.А. Маслыка. – Мінск: БелЭн, 1998. – 635 с.
6. Мядзведзева, В. “Едзем у вагоне, смяёмся... Раптам настрой упаў. Пачулі непрыемную вестку: кажуць, Германія абвясціла вайну Савецкаму Саюзу...” / В. Мядзведзева // Звязда. – 2010. – №118. – С. 4.
7. Мядзведзева, В. “І той, хто выжыве, успомніць мёртвых...” / В. Мядзведзева // Звязда. – 2010. – №119. – С. 4.
8. Мядзведзева, В. Помнік Броніку / В. Мядзведзева // Звязда. – 2010. – №119. – С. 4.
9. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 3. / Рэдкал.: Г.П.Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск.: БелЭн, 1996. – 527 с.